

УДК 37 (011):37 (014): 94 (477)

Михальський Ю. В.,
к.і.н., доц. кафедри історії та політології, Львівський торговельно-економічний університет,
м. Львів

Прокин А. В.,
к.і.н., доц. кафедри історії та політології, Львівський торговельно-економічний університет,
м. Львів

НАТАЛІЯ КОБРИНСЬКА ТА ІДЕОЛОГІЯ ЖІНОЧОЇ ЕМАНСИПАЦІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. У публікації розглядається суспільна діяльність однієї з найцікавіших європейських феміністок Наталії Озаркевич-Кобринської, яку справедливо вважають засновницею організованого українського жіночого руху. Її дослідження та публікації на тему фемінізму донині мало вивчені, досі не звернуто належної уваги на оригінальність її думок. Своє життя і талант Н. Кобринська присвятила самопробудженню жінок, вихованню їх самосвідомості. Вона організувала книжкове видавництво, подала низку звернень до австрійського парламенту, добиваючись права жінок на навчання в університетах, відкриття жіночих гімназій тощо. Численні відмови влади не зупинили Н. Кобринську, яка знову і знову шукала нагоди, щоби боротися за права жінок.

Ключові слова: фемінізм, Н. Кобринська, Галичина, освіта, гімназії, видавництво, громадські товариства.

Mykhalskyj U. V.,
Ph.D. in History, Associate Professor of the Department of History and Politology, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Prokip A. V.,
Ph.D. in History, Associate Professor of the Department of History and Politology, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

NATALIYA KOBRYNSKA AND IDEOLOGY OF WOMEN'S EMANCIPATION OF THE LATE XIX-EARLY XX CENTURY

Abstract. The publication discusses activism is one of the most interesting European feminists Natalia Ozarkevych-Kobrynska, which rightly believe founder organized the Ukrainian women's movement. Her research and publications on the subject of feminism still little explored, has not drawn adequate attention to the originality of her thoughts. His life and talent N. Kobrynska dedicated self-identification women, the education of their identity. She organized the book publisher, filed a series of appeals to the Austrian Parliament, ensuring the rights of women to study at universities in the opening women's gymnasium, etc. Numerous power failure stopped. N. Kobrynska, which again and again sought the occasion to fight for women's of women to study at universities in the opening women's gymnasium, etc. Numerous power failure stopped N. Kobrynska, which again and again sought the occasion to fight for women's rights.

Keywords: feminism, N. Kobrynska, Galychyna, education, gymnasium, publishing, public society.

Постановка проблеми. Термін "фемінізм" уперше в науковий обіг ввів французький соціаліст-утопіст Шарль Фур'є наприкінці ХVІІІ ст. Він вважав, що "соціальний стан жінок є мірилом суспільного прогресу" й називав феміністами прихильників жіночого рівноправ'я.

Політичні перетворення, які приніс із собою фемінізм за останні півстоліття, змінили суспільство набагато більше, ніж за всі минулі сторіччя, особливо це стосується прав людини.

За винятком дуже коротких проміжків часу фемінізм не був масовим рухом. Як ідейно-політична течія він змінив світогляд суспільства. Відбулася велика революція, яка знищила біологічного чоловіка й біологічну жінку чи принаймні призвела до того, що біологічна відмінність між ними стала взагалі неістотною для суспільної організації ролей.

Феміністки досягли надання жінкам права голосу на виборах, широкого вибору професій із заробітною платою, більш-менш порівняльною із заробітною платою чоловіків тієї ж професії, право подавати заяву на розлучення, право мати контроль над власним тілом і право вирішувати, яке медичне втручання для них допустиме, у тому числі обираючи протизаплідних засобів і безпечних абортів, а також багато інших суспільних змін.

Історія та еволюція фемінізму дали можливість суспільству зрозуміти, що рівність – це не однакова кількість жінок і чоловіків у парламенті. Це свобода вільно від стереотипів обирати свій життєвий шлях: бути домогосподаркою чи займатися політикою, або йти у науку, незалежно від статі.

Аналіз досліджень і публікацій. Джерельною базою даного дослідження стали художні твори [6] та публіцистичні статті [7] самої Н. Кобринської, а також спогади її сучасників. На особливу увагу заслуговують мемуари її товаришки – феміністки О. Дучимінської [4] та інших.

Значним доробком в історіографічних дослідженнях феміністичного руху в Україні є ґрунтовні праці М. Возняка [2], М. Богачевської-Хом'як [1] та О. Козулі [8]. Безпосередніми дослідженнями постаті Н. Кобринської займалися такі українські фахівці літературознавці, як Л. Дрофань [3], І. Денисюк, К. Кріль [10], М. Шалата [13].

Представлене дослідження не є спробою тільки компіляційного характеру, а є намаганням висвітлити образ Н. Кобринської, користуючись як науково-аналітичною літературою, так і опублікованими джерелами.

Постановка завдання. Обрана для дослідження тема представляє, на наш погляд, значний інтерес, адже у своїй роботі звертаємося до постаті однієї з найцікавіших європейських феміністок – Наталії Озаркевич-Кобринської, яку справедливо вважають засновницею організованого українського жіночого руху.

Виклад основного матеріалу дослідження. Н. Кобринська народилася 5 червня 1851 р. у підкарпатському селі Белелюя в родині греко-католицького священика. Її батьки – о. Іван Озаркевич і Теофілія Окуневська, – походили зі священницьких родин, які цікавилися світськими аспектами галицького життя. У родині Н. Кобринської панували матриархальні традиції, які виробили в молодій Наталії переконання, що жінки повинні мати високий статус у суспільстві. В родині виховувалося п'ятеро дітей – четверо хлопців і найстарша Наталія.

Як і було тоді прийнято, о. І. Озаркевич дбав насамперед про освіту синів, що після закінчення гімназії продовжували навчання у Віденському університеті.

Дочку навчав сам батько. Це йому завдячувала Н. Кобринська знанням польської, німецької, французької мов, що зробило можливим читання польських повістей в оригіналі, ознайомлення з літературою європейської класики у перекладі німецькою.

Влітку 1871 р. Н. Кобринська зустріла Теофіла Кобринського, чутливого, тямущого семінариста, з яким і одружилася. Подружжя вирішило не мати дітей, щоб Наталія могла цілком віддатися жіночій справі. 14 березня 1882 р., її чоловік, Т. Кобринський помер від туберкульозу.

Важко переживши втрату рідної людини, Н. Кобринська все ж таки зуміла повернутися до активного громадського життя. Кожне її починання в справі жіночого руху, видавничій справі, культурно-громадських заходах підтримували І. Франко та М. Павлик. У жовтні 1884 р. за ініціативи Н. Кобринської створено "Товариство руських жінок у Станіславі", першочерговим завданням якого стала популяризація нових ідей та вплив на розвиток "жіночого духу" засобами літератури [4].

Члени товариства виступали з лекціями про сучасне становище жінки в Україні та феміністичний рух Європи; дбали про піднесення свідомості українок і заохочення їх до руху такого, як у Європі.

Видатний українець І. Франко написав алегорію "Женщина" з привітанням на честь створення товариства:

"Хай чоловік її своєю баче,
У всьому рівною собі, і їй
Не молиться, та не клене й не плаче.
Нехай вона по стежці життєвій
Іде з ним спільно, думає і вчиться,
Учасниця всіх трудів, втіх, надій." [12].

З приводу створення цього товариства Н. Кобринська написала дві короткі довідки – про Товариство руських жінок у Станіславі й про становище середнього класу. Письменниця усвідомлювала велике суспільне значення художнього слова й була впевнена, що через реалістичні твори жінки краще зрозуміють своє становище в суспільстві. Н. Кобринська провела активну роботу в справі організації жіночого руху, скликала жіночі наради, виступала на них із палкими промовами. У статті "Про первісну ціль Товариства руських жінок у Станіславі" письменниця писала: "Ми поклали собі метою впливати на розвій жіночого руху через літературу, бо література була все вірним образом ясних і темних сторін суспільного ладу, його потреб і недостатків. Вона зазначає фази суспільного розвою, по ній мож пізнати, що вже здобує, а що ще здобувається".

Однак програма товариства задовольняла не всіх. Чвари і претензії деяких членів, що намагалися зробити це товариство філантропічним, змусили Н. Кобринську вийти з нього та не змусили залишити боротьби за рівноправність жінок.

З 1885 р. письменниця активно листувалася з представниками української інтелігенції з приводу видання українського жіночого альманаху. "Якби-м зібрала усі написані в тій справі листи, - повідомляла вона Ганну Барвінок, – то чи не більшу вчинила би книжку, як тота, що гадаю видати" [8]. У цій справі їй дуже допомагав І. Франко. І ось 1887 р. у Львові вийшов альманах під назвою "Перший вінок". На титулі розташовувалися прізвища двох упорядників: Наталія Кобринська та Олена Пчілка.

Історична вартість "Першого вінка", писала письменниця, у тім, що "інтелігентна жінка наша почувалася рівночасно русинкою і чоловіком, упімнулася о свої права національні і громадські".

У 1888 р. Н. Кобринська стала співробітником чеської енциклопедії ("Наукового словника Отта"), підтримувала зв'язки з чеським фольклористом та етнографом Ф. Ржегоржем, надсилаючи йому для Празького музею гуцульські народні вироби, українські книжки.

У 1891 р. вона очолила делегацію діячів української культури Галичини в поїзді на виставку народно-промислових виробів у Празі, де розширила своє знайомство з чеськими громадсько-культурними діячами, вивчала чеський жіночий рух.

Самопробудженню жінок, вихованню їх самосвідомості присвячувала своє життя і талант Н. Кобринська. Разом із О. Кобилянською, Є. Ярошинською, У. Кравченко та ін. Н. Кобринська організувала видавництво "Жіноча бібліотека", де було видано три книги літературного збірника "Наша доля" (1893-1896); подала низку петицій до австрійського парламенту, добиваючись права жінок на навчання в університетах; відкриття жіночої гімназії тощо. Цісарські відмови не зупинили Н. Кобринську, що знову і знову шукала якоїсь нагоди, щоб поборотися за права жінок.

У 1895-1896 рр. стала редактором літературно-публіцистичного збірника "Наша доля", захоплювалася громадсько-політичною діяльністю, зокрема в 1899 р. почала займатися організацією дитячих садків, різних організацій для жінок [1, с. 111-121]. Саме Н. Кобринська однією з перших у Галичині почала втілювати й обстоювати потребу створення дитячих садків, щоб рятувати родину від фізичного занепаду матері та дитини, спричиненого надмірною працею жінок.

На заклик Н. Кобринської створювати дитячі садки першим відгукнувся Клуб руських жінок і 1899 р. взяв участь у заснуванні Товариства руської охоронки. Клуб організував у Львові дешеву кухню для студентів і робітників; започаткував програму зберігання й популяризації народного мистецтва. Клуб руських жінок та молоді соціалістки організували серію петицій, скликали збори і віча, всіма можливими засобами публічного протесту боролися за допущення жінок до шкіл, передусім до державних гімназій [1, с. 101].

Н. Кобринську цікавили передусім люди, товариства, їх політичні ідеали. Це була людина невтомної енергії, неабиякого ораторського хисту й широких зацікавлень. У мистецьких колах її звали "верховинською естеткою". До її порад дослухалися відомі українські художники [10, с. 48].

Не забувала й про літературну працю. Н. Кобринська залишила помітний слід в історії рідної літератури, збагатила українську прозу різноманітною проблематикою.

Так, протягом 1905-1910 рр. нею написано такі твори, як "Свічка горить", "Каліка", "На цвинтарі" та ін.

Під враженням Першої світової війни та Української національної революції 1917-1921 рр. письменниця відзначала: "Грім!.. Небо затряслося, - земля задрожала! зірвалися вікові кайдани, зломилась людська мука, визволилась народна душа" [3, с. 68].

Н. Кобринська дійшла висновку, що жіноцтво не має чекати тих економічних і політичних змін, які необхідні для суспільного прогресу; воно мусить добитися змін і дати їм філософське обґрунтування. Вона випередила західних жінок, першою звернувши увагу на потребу докорінної зміни підходу до загальних категорій світосприйняття для належного розуміння ролі жінок, для досягнення цілей демократичного руху, справжньої рівності. Іншими словами, Н. Кобринська закликала цілком замінити знаряддя, вживані досі для виявлення суті явищ та відображення їх у політиці, філософії, літературі і навіть у самій мові. Вона твердила, що, тільки змінивши спосіб мислення, зрозуміють чоловіки віковичну кривду, заподіяну жінкам, і відчують потребу виправити становище.

Поштовхом до її зацікавлення феміністичною проблематикою стали "Листи з Кракова" професора Юзефа Кремера – невеличка польська книжка з рецензією на французьку розвідку про нерівність жінки і чоловіка.

Вихована в родині, де до жінки ставилися з особливою шанобою й повагою, Н. Кобринська була прикро вражена, що хтось десь може ставити жінку нижче за чоловіка. Що це так, Н. Кобринська дуже швидко переконалася, знайшовши серед творів польських поетів і белетристів книжечку Климентини Гофманової (1821-1862), польської письменниці-феміністки. "На піддражену уже давніше мою цікавість щодо особистих відносин жінок до мужчин Гофманова була дуже важним набутком. Я її читала дійсно з великим заняттям, через що ще більше будилось в мені думок щодо положення в суспільстві жінки" [1].

Захоплена соціалістичними ідеями, Н. Кобринська звернулася до відомого німецького марксиста Августа Бебеля з проханням дати дозвіл на переклад його праці "Жінка і соціалізм" і одержала його. Проблему визволення жінки з-під домашнього гніту, її громадський статус Н. Кобринська не пов'язувала з соціалізмом. З цього приводу вона полемізувала з ініціаторкою жіночого свята Кларою Цеткін, яка виступила проти відокремлення жіночого питання, оскільки його, мовляв, взагалі не існує. Зміниться капіталістична система, стверджувала вона, - зміниться й становище жінки.

"Того, що я сама досягнула, бажала я своїм посестрам. Через літературу дійшла я до розуміння становища жінки в суспільності, - то ж хотіла й других повести на ту дорогу", - писала Н. Кобринська в автобіографії [4].

Вона прагнула довести необхідність створення окремих жіночих організацій, щоб підготувати жінок до громадської праці та боротьби за національну й статеву рівноправність. Розглядаючи соціалістичну перебудову суспільства як єдино можливий шлях до гендерної рівності, Н. Кобринська вважала, що й цього буде недостатньо, аж поки чоловіки не збагнуть: справа не тільки у вищій справедливості рівноправності для жінок, але в кінцевості жіночої рівноправності для існування суспільства, для цілковитої реалізації потенціалу розвитку людства. Стат'я – не філософське чи релігійне поняття, і біологічні прикмети не можуть визначити морально-правові норми.

Н. Кобринська підтримувала друкування оригінальних творів українських письменниць і поеток, статей про стан і розвиток жіночого питання та жіночу освіту в цивілізованому світі, біографій видатних жінок, бібліографій книжок із жіночого питання, інформації про жіночу працю, а також статей про народне мистецтво, звичаї, домашнє господарство тощо. Вона намагалася виховувати жіноцтво в прогресивному дусі за допомогою літературних творів [3].

Світогляд Н. Кобринської мав виразне матеріалістичне спрямування. "Я бачила ясно, - писала вона, - що чоловік не був тим в початках свого існування, чим є тепер, що все залежить від умов життя; признавала, що і теперішній суспільний лад не є чимось непохитним, що в нім заодно dokonуються зміни, а релігія, що стоїть на сторожі того ладу, - се лиш виображення, виробленої в міру образования людськості" [3].

Сама ця ідея нероздільності звільнення жінки і соціального поступу визначала погляди Н. Кобринської на суспільну роль жінок та жіночих організацій. Хоча суть ідей письменниці зосталася незбагненою для жінок, адже українки не усвідомлювали власної сили і не тяжіли до жодної з феміністичних ідеологій. Н. Кобринська не розуміла, що українським жінкам теорія фемінізму чужа.

Вона твердила, що з огляду на невисокий рівень освіти жінок література є найкращим засобом "засвоєння нових ідей людства". Н. Кобринська також підкреслювала виховне завдання літератури для жінок: "То чи-ж жінки, ідучи слідом за здоровим літературним напрямком, не могли би знайти в нім гідного заступника своїх прав і вимогів? Жіноцтво, котре виключено з загальних і публічних справ, котре не займає

жодного становища, на котрім могло би мати вплив на загал і спосібність заявити спільні потреби свого життя, повинно тим більше триматися літератури і відшукувати в ній вираз тих потреб і вимоків" [1].

Н. Кобринська вважала, що насильні зрушення нічого жінкам не дадуть, справжні зміни мають виходити від коріння, від самих жінок.

Неоціненна заслуга Н. Кобринської полягає у тому, що, започаткувавши феміністичний рух, вона вселила в жіночі душі впевненість, надихала на працю в царині культури, суспільно-політичного життя, з якого жінка була виключена. Її особистий приклад заохотив до праці Г. Павлик, О. Кобилянську, Є. Ярошинську, О. Рошкевич, С. Окуневську-Морачевську, У. Кравченко (Ю. Шнайдер), К. Попович і чимало інших жінок, які залишили помітний слід у культурно-літературному русі 80-90-х років XIX ст.

Невгамовна спрага до знань, аби орієнтуватися в нагальних суспільних проблемах, винесена з батьківської хати, мусила зіткнутися з жінкою, до того ж галичанкою, з найбільш проблемною віку: духовною і соціальною неволею жінки. Про те, що вона сама дійшла до цієї ідеї, "без помочі мужчин, своїм власним життям і властиво досвідом" [13], Н. Кобринська призналася в листі до М. Павлика.

У своїх художніх творах, публіцистичних виступах Н. Кобринська показала безправне життя жінки, позбавленої права на вищу освіту, на участь у громадських і державних справах, жінки, неспроможної забезпечити собі незалежність, вимушеної бути товаром у влаштуванні свого подружнього життя.

В особливо принизливо-безвихідному становищі опинялися дівчата збіднілих та середніх прошарків суспільства: попадянки, учительки, дочки збанкрутілих батьків тощо. Вони, кажучи словами Н. Кобринської, були приречені.

Цікаво, що в героїнь-феміністок Н. Кобринської утвердження особистості супроводжувалося активним пробудженням їх національної самосвідомості, що позначалося і на життєвих програмах кожної з жінок. Саме цей ефект злиття феміністичного й національного мала на увазі Н. Кобринська, коли в "Автобіографії" писала: "лиш на національних підставах може підвестися маса до загальної культури і цивілізації" [4].

Протягом майже десяти років Н. Кобринська намагалася переконати суспільство, що організація жінок потрібна для їхнього самовдосконалення і кращої праці у громаді, а також для української справи. Вона в одній із своїх статей розглянула жіноче питання в історичному аспекті, показуючи на прикладах західноєвропейської літератури становище жінки у різних країнах. В іншій своїй статті, присвяченій жіночому питанню у Західній Україні, вона змалювала вбоге і злиденне життя сільських жінок та дружин священників і нарікала, що поступові ідеї прийшли до Галичини пізно.

Н. Кобринська твердила: обмеженість ролі жінки в Галичині родиною і материнством стало наслідком впливу польської аристократії. Вона вважала, що державна незалежність України, лібералізм, осучаснення суспільства неможливі без зміни становища жінки у суспільстві. На думку Н. Кобринської, зміни в українському суспільстві закоріняться тільки тоді, коли вони супроводжуватимуться змінами у способі життя жінок. Без активної участі жінок у розвитку суспільства, твердила вона, цей розвиток буде ілюзорним. Таким чином, обов'язковою перебудовою визволення українського народу вона вважала емансипацію жінок. Доводячи наявність тісного зв'язку становища жінки з долею народу, вона вказувала на той факт, що багато українських чоловіків не посилають дочок до школи з економічних причин, бо насамперед мають дати освіту синам. А хлопці, закінчивши школу, одружуються з польками, бо польки мають кращу освіту. Внаслідок цього кількість українських родин зменшується.

Н. Кобринська пропагувала досягнення жінок, які стали вчительками чи здобули іншу освіту, намагаючись заохотити інших до праці над собою. Своє обґрунтування права жінок на освіту вона закінчила досить сміливо: "Ми не домагаємося ніякої підмоги, лишаємо це калікам і жебракам, ми хочемо тільки вільної праці на широкій світовій арені, бо як довго конкуренція творить загальне право до життєвого існування, було б у найвищій мірі несправедливо виключити з неї половину здатних до конкуренції осіб. Ніякий законодавець не в силі стримати людину від її природних нахилів і потреб та ставити їй перешкоди, а коли жінки й доказали фактично, що вони потрапляють на рівні з чоловіками дотримуватися однакових поглядів, то ніякий уряд не повинен супроти того підносити застереження. Якщо б жінка з природи речі не була здатна до тих професій, що на них претендує, і від яких її стримують настановлені опікуни, то не мали б ми сьогодні так багато фахово вишколених жінок, як це бачимо в дуже поважному числі в Америці" [1].

Померла Н. Кобринська у Болехові 21 січня 1920 р., там її і поховано. Після смерті вона стала кумиром для багатьох жінок. "Жінки утратили ту, що йшла перед ними, робила їм вільну дорогу, утратили велику Каменярку на новому визвольному шляхові" [4, с. 22].

Її ім'я й досі не утратило притягаючої, магнетичної сили, воно оживлює душу молодого покоління і тепер є тим полум'яним стягом, що веде жіноцтво до нескінченної визвольної боротьби за свої права.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Час – цікава категорія. Він здатний змінювати не тільки нас і наше майбутнє, він змінює і наше ставлення до того, що вже минуло, що вже було. Саме момент переоцінки цінностей ми переживаємо у ХХІ столітті, яке принесло нам нове усвідомлення ролі жінки в громадсько-політичному житті.

Боротьба за емансипацію жінки стала основним принципом життя Н. Кобринської. Вона була першим серед українців теоретиком фемінізму і першою жінкою, яка заснувала світську жіночу організацію. Н. Озаркевич-Кобринська поєднала теоретичний аналіз із прагматичним підходом до конкретних проблем українських жінок у Галичині.

Протест письменниці й громадської діячки спрямовувався головним чином проти безправності жіноцтва, передусім українського.

Н. Кобринська виступала від імені всіх жінок, незалежно від соціального становища. Вона твердила, що соціальні, політичні, духовні потреби жінки можуть бути задоволені тільки в поступовій державі; що суспільні й політичні питання тісно взаємопов'язані.

Життя показало: що Н. Кобринська не помилялася. В жодному суспільстві ще не було таких переpracьованих, замучених і невдоволених життям представниць "прекрасної статі", як у нашому.

Вважаємо, що дана проблематика є ще недостатньо вивченою й потребує подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України 1884-1939 / М. Богачевська-Хом'як. – К., 1995.
2. Возняк М. Як дійшло до першого жіночого альманаха / М. Возняк. – Львів, 1937.
3. Дрофань Л. Для спільного добра (До 130-річчя з дня народження Н. Кобринської) / Л. Дрофань // Українська мова і література в школі. – 1985. – № 6. – С. 64-66.
4. Дучимінська О. Наталія Кобринська як феміністка / О. Дучимінська. – Коломия, 1934. – С. 22.
5. Історія української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття / [за ред. П. П. Хропка]. – К., 1991.
6. Кобринська Н. Вибрані твори / Н. Кобринська. – К., 1958.
7. Кобринська Н. Дух часу. Оповідання, повість / Н. Кобринська. – Львів, 1990.
8. Козуля О. Жінки в історії України / О. Козуля. – К., 1993.
9. Кравченко У. Наталя Кобринська. До 10-річчя з дня смерті Наталі Кобринської / У. Кравченко // Слово і час. – 1990. – № 3. – С. 22-27.
10. Кріль К. Наталія Кобринська: Штрихи до портрета / К. Кріль, І. Денисюк // Радянське літературознавство. – 1980. – № 6. – С. 47-53.
11. Українська новелістика кінця ХІХ – початку ХХ ст. / [за ред. Н. Л. Калениченко]. – К., 1989.
12. Українська літературна енциклопедія. – К., 1990. – Т. 2.
13. Шалата М. Чим шире серце наболіло / М. Шалата // Кобринська Н. Дух часу. Оповідання, повість. – Львів, 1990. – С. 3-17.

REFERENCES

1. Bogaczewska-Homjak, M., (1995), *White on white. Women in the public life of Ukraine, 1884-1939*, Kyiv, Ukraine.
2. Vozniak, M., (1937), *Jak dijhlo do pershogo zinoczogo almanaha*, Lviv, Ukraine.
3. Drofany, L., (1985), *For the common good (The 130 anniversary of the birth of N. Kobrynska)*, Ukrainian languages and literature in school., № 6., pp. 64-66.
4. Duczynimska, O., (1934), *Natalia Kobrynska as feminist*, Kolomyia, Ukraine, p. 22.
5. *Istoria ukrainskoji literatury kintsia XIX – poczatku XX stolittia*, za red. P. P. Hropka, (1991), Kyiv, Ukraine.
6. Kobrynska, N., (1958), *Selected works.*, Kyiv, Ukraine.
7. Kobrynska N., (1990), *Duh czasu. Opovidannia, povist*, Lviv, Ukraine.
8. Kozulia, O., (1993), *Women in the history of Ukraine*, Kyiv, Ukraine.
9. Kravczenko, U., (1990), *Natalia Kobrynska. Do 10-riczczia z dnia smerti Natalii Kobrynskoji*, Slovo i czas, № 3, pp. 22-27.
10. Kril, K., Denysuk, I., (1980), *Natalia Kobrynska: Shtryhy do portreta*, Radianske literaturoznavstvo, № 6, pp. 47-53.
11. *Ukrainska novelistyka kintsia XIX – poczatku XX st.*, za red. N. L. Kalenytschenko, (1989), Kyiv, Ukraine.
12. *Ukrainska literaturna encyclopedia*, (1990), T. 2. 13, Kyiv, Ukraine.
13. Shalata, M., (1990), *Czym szczyre serce nabolilo*, V kn.: Kobrynska N. Duh czasu. Opovidannia, povist, Lviv, Ukraine, pp. 3-17.